

Lomonoszov és a magyar nyelv

Lomonoszovról (1711—1765) köztudomású, hogy írt verseket, nyelvtant, történelmet; foglalkozott kémiával, csillagászáttal, tudományszervezéssel, mozaikgyártással és még ki tudja mivel — ha nem ismernénk más hasonló polihisztorokat, tán kissé gyanús is lenne e sokoldalúsága miatt. Kevesebben tudják azonban, hogy jeles poliglott volt. Az alábbiakban épp ehhez kívánunk hozzászólni, azt egy bennünket különösen érdeklő oldalról megvilágítani-kiegészíteni.

Ehhez azonban legalább két kitérőt kell tennünk.

Könnyebb s rövidebb a Lomonoszovot közvetlenül érintő. 1736 novemberétől 1741 tavaszáig Németországban, kis megszakítással Marburgban studirozza a kémiát és a bányászatot. Ugyanott németül tanul, majd, persze külön pénzért, francia- és angolórákat vesz. (A holt nyelvek közül héberrel, latinnal, ószlávval s göröggel korábbról is kellett foglalkoznia a biblia miatt.) — II. Endre királyunk leánya, Árpád-házi (később szent) Erzsébet (1207—1231) feleségül ment Lajos türingiai örgrófhhoz. Marburg ily módon előbb a katolikus, majd protestáns (főleg: evangélikus — Luther Márton egyetlen szentet tűr el, Erzsébetet) magyar ösztöndíjasok valóságos Mekkája lett. Erzsébet meg a világegyház tagja — István, Imre, László stb. magyar szentek maradtak, Erzsébet azonban a *világegyházé*. Nos, a marburgi magyar ösztöndíjasok többnyire szegények voltak (olyik még a ruháját is az őt patronáló nagyúrtól kapta), „túlkorosak” (némely év ui. kiesett a tanulásból: pénzt kellett keresni). Épp ilyenek mutatkozott *Détsei Sámuel* (1704—1761), későbbi erdélyi lutheránus lelkész is. Csak éppen annyiban különbözött némely társától, hogy emlékkönyvet vezet. Ebben pedig Wolf professzor, egyéb németországi professzorok, magyar diáktársak bejegyzése mellett, egyetlen külföldi diák nevéként egy latin s orosz nyelvű bejegyzés alatt feltűnik a következő¹:

Marpurgi Cattonum.
Aug. 30. Anno 1737.

Nobilissimo domino Albi hujus
possessori his se recommendat
Michael Lomonosoff
Ruthenus

Vagyis a marburgi utcán, ahogy a postakocsi megállt, úgy lehet, elsőnek nem német szót hallott (a németül akkor gyengén tudó: még jó, hogy a három oroszországi ösztöndíjas közül az egyik német anyanyelvű volt) Lomonoszov, hanem magyart. Ám tegyük félre a „lehet”-eket: az biztosra vehető, hogy a német mellett

¹ Az eredeti facsimiléjét l. Németh S. Katalin, Lomonoszov — egy XVIII. századi magyar emlékkönyvben — *Kortárs* XXVI 1953—5 (1982) c. cikkének illusztrációjaként, a folyóiratszám első félkemény címlapjának versóján.

az első élő idegen nyelv, mellyel Lomonoszov megismerkedett, a magyar volt. Csak Détéseivel kilenc hónapot tanult együtt. E kis írásunknak tehát ezt a címet is adhattuk volna: Árpád-házi Szent Erzsébet és Mihajlo Lomonoszov. Erzsébet tiszteletére sok (olykor minden) leányt erre a névre kereszteltek a városban (így hívták Lomonoszov feleségét is: Elisaveta-Christina Zilch, Lomonoszov háziasszonyának és a marburgi serfőző céh akkor már elhunyt fejének a leánya).

Ehhez a tényhez egy megjegyzés kívánkozik. Nézzük meg közelebbről a név alatt álló *Ruthenus* szót. Aligha hihető: Lomonoszov ne tudta volna már ekkor, moszkvai és kijevei tanulmányai után, hogy latinul az orosz népnév így hangzik: *Russus*. A *Ruthenus* a korabeli magyarországi latinban kettőt jelenthetett (vö. (1), a *rutén* címszó alatt): a) kárpátaljai ukrán — ez nyilván nem illett Lomonoszovra olyanoktól, akik személyesen ismerték őt; b) moszkvai orosz, a magyarok számára, „muszka”. Nem lehet tehát kizárni annak a lehetőségét, hogy Lomonoszov ezt akarta írni a neve alá, magyarországi latinul: „(a) muszka”.

Marburgból való hazatérése során hatalmas termete miatt erőszakkal besorozták porosz gárdistának, onnan csak némi ravaszsággal szabadulhatott — életrajzának ez az epizódja azért lehet érdekes számunkra, hogy tudjuk: Németországból valószínűleg „csupaszon” tért haza, minden esetleges könyvet-írást emleket otthagya.

Lomonoszov előbb a pétervári akadémia ásványgyűjteményét rendezte (mi másra lehetne használni egy külföldről méregdrága ösztöndíjból hazatért, idegen nyelveken is tudó ifjú kémikus-bányamérnököt), ott az „erős magyar föld” (ezt néhány év múlva írja Lomonoszov 1754—58: VI. 195) közvetlen termékeivel, kivált aranyával ismerkedik a polihisztor, cédulázva-szortírozva a kapott mintákat: műveinek akadémiai összkiadása minden tollvonását híven megőrzi e korából is. Számunkra a lángész valamivel később jelentkezik: „Certus quoque sum Hungaros non alio nomine russos quam quo ipsi se vocent adpellare”, vagyis „Biztos vagyok abban is/megbizonyosodhattam arról is, hogy a magyarok ugyanúgy hívják az oroszokat, mint azok saját magukat” — mondja 1749-ben, egy akadémiai vita során Miller akadémikusnak. Ezt a cári udvar számára (ahol azért nem tudtak olyan kiválóan latinul, és ahol tudni kívántak minden fontosabb dologról, ami az akadémián történt) készített önfordításában oroszul is megismétli, így (ezt saját magyar tolmácsolásomban közlöm): „Elégge megbizonyosodhattam arról, hogy a magyarok bennünket russzoknak, a (többi) szlávokat rázoknak (nyilván: *ráczoknak* (*rátzoknak* stb.)) hívják” (ÖM. VI. 33). Megjegyzendő, a pétervári akadémia mellett státusos latin fordítók működtek, de Lomonoszov még a német kollégák tanúsága szerint is kiválóan tudott latinul (csak személyes ellenállásán múlt, hogy ellenségei nem fogták ott az irodán latin fordítónak: L mindig ismerte a maga értékét, jelentőségét). Hagyjunk el számos lényeges részletet, a *ráz* alak elemzését, koncentráljunk csak egyre: hol bizonyosodhatott ő meg erről? Miért nem hivatkozik forrásra ő, aki pedig annyira szereti és tiszteli a forrásokat, hogy ezek túl bő idézése-felsorolása miatt jelenhetett meg csak halála után régi orosz története? Miért nem hivatkozik forrásra ezen a fontos helyen, ahol Miller akadémikussal a norman-elméletről vitatkozik? A mi válaszuk: éppen e nagy forrás-tisztelet miatt. A nemzetközi s

hazai történetírás klasszikusai, így Titus Livius, Tacitus; Nesztor, Tatyiscsev stb. mellett alig hivatkozhatott volna a marburgi utcára mint forrásra. (Ma is csak nehezen tudnánk ezt megtenni: „A (marburgi utcán sétáló) magyar ösztöndíjasok szíves szóbeli közlése”? Ti. ilyen „szóbeli közlésekre” gondolunk: „Salve, Ruthene!” — „Hic venit russus noster” — „Ecce Russus” — „Quo vadis, Ruthene, in mensam?” stb. — alkalmasint ezekből vagy ilyen tartalmú magyar kijelentésekből bizonyosodott meg arról az évek során, hogy a magyarok latinjában a *Russus=Ruthenus* s hogy hogyan is hívják a magyarok az oroszokat.)— A norman-elmélet a keleti szláv államiság germán (norman) eredzetetését állítja. Ha a magyarok elei (ma már tudjuk: török törzsszövetségben:) o-rosznak hívták a keleti szlávokat akkor, amikor ott a normanoknak még híre sem volt, úgy a norman-elmélet, mely a *russus* (vörös, szőke) germán etimológiájára épül, nem helytálló.

1756 júniusában-augusztusában jeles magyar filológus-vendége volt Pétervárnak: Kalmár György². Minden jel arra mutat, hogy személyes kapcsolatban is állt Lomonoszovval, aki könyveibe tett bejegyzései szerint mogorva, dühös ember lehetett — így hát elég jól el tudjuk képzelni, miket vágott magyar partnere fejéhez, amikor az a magyar nyelv csúd (a L által is alkalmazott akkori terminológia: kb. finnugor) helyett héber, görög stb. rokonságáról zengett neki ditirambusokat. Mind ez persze feltehetően latinul ment végbe a két tudós között — ezt az epizódot itt épp csak a teljesség kedvéért említettük meg. (Lomonoszov meg szintén a teljesség kedvéért említhette Kalmárnak, hogy ő tud(ott?) magyarul. A nemzeti nyelvek kommunikációbeli funkciója Európában kivált tudósok között más lehetett, mint ma, mert körükben élt még a latin.)

És végül Lomonoszov egy füzetlapja 1762-ből vagy későbből, tehát a tudós élete utolsó szakaszából. Itt alkalmasint valamely unalmas akadémiai ülésen — hihetetlen, de a XVIII. században voltak ilyenek? — írónnal felfirkált harminc idegen nyelvet (meg az oroszot). Tíz idegen nyelv mellé kis keresztet tett — a XX. század filológusának (P. N. Berkov akadémikusnak, aki erre a mi figyelmünket is felhívta annak idején) a feltételezése szerint azok mellé, amelyeket ismert, a fentiek alapján talán így mondhatnánk: amelyekkel közvetlenül dolga volt. Azért a fentiek alapján — mert a nyelvek között feltűnik a *vengerszkoj* is, szintén kereszttel. (És feltűnik a *letszkoj* „lett” is. Lomonoszov nemrég Helsinkiben megtalált magánkönyvtára tartalmaz egy német nyelven írt vaskos lett nyelvtant, benne tulajdonosa bő alá-, mellé- stb. húzogatásaival, egyéb bejegyzéseivel — a könyv vége felé Lomonoszov már javítja a sajtóhibákat. Vagyis megtanult lettül — de erről az utolsó időkig senki sem tudott, mert műveiből ez nem derült ki. Legfeljebb gyanús volt a balti-szláv egységről vallott szilárd nézetrendszere. Lomonoszov nagyon szerette a hazáját, melynek történetét; anyanyelvét, melynek első nyelvtanát, stilsztikáját stb. is megírta. Sokat harcolt a norman elmélet ellen, ezért kellett neki a magyarok orosz elnevezése is.) Mármost ennek a füzetlapnak sajátos a sorsa, legalábbis publikálását illetően. (Egyébként semmi különös: békésen-nyugodtan őrizték az Akadémia Néva-parti archívumában, ahol én is megnéztem —

² Ennek s a közleményben foglalt egyéb állításoknak filológiai bizonyítását l. a szerző cikkeiben 1957-től mostanáig, melyekből itt csak az elsőre (2) s az utolsóira (3) hivatkozunk.

pontosabban persze nem a Lomonoszovi füzetlapot magát, hanem annak egy fényképmásolatát (akkor xerox még nem volt.) Egyszerűen — nem publikálták egyetlen akadémiai összkiadásban sem, beleértve a legutóbbit, melynek egyik gondozójával, az agg Kuljabko professzornóval annak idején magam is beszéltem, s akkor ő mondta: itt már minden benn lesz, a X. kötetben ez a dokumentum is, a *vengerszkoj* mellett a kresztyikkel stb. Nyomatásban ez a füzetlap eddig egyetlen egyszer látott napvilágot, a múlt században, az Orosz Tudományos Akadémia történetében — de a *vengerszkoj* mellett ott is hiányzik a kereszt... (Nehogy a fentiekből rossz gondolatunk szálljon Kuljabko professzornő felé: ha jelen is volt, egyszerűen le-szavazhatták a döntő szerkesztőbizottsági ülésen. Lomonoszov, így a szerkesztőbizottság többsége, már öreg volt, amikor ezt írta, nem is írta, csak firkálta. Csak egy biztos, hogy magyarul aztán tényleg nem tudhatott...) De egyébként is: mennyivel szebb lenne, ha első élő idegen nyelve az angol, vagy pláne a francia lett volna, micsoda parvenü a magyar — piha. Vö. a következő bekezdéssel, a mi halzsírszagú rokonságunkkal: az egyik nép tizenkilenc, a másik egy híján húsz?

A finnugrista (hungarista? — hát azért, amint láttuk, mindkét appozíció túlzás lenne) Lomonoszov sem halt meg egészen. 1855-ben Pétervárott megjelenik az első orosz nyelven írt magyar nyelvtan kárpátaljai hazánkfia, tehát valóban Rut-henus-1, *Deskó András* (1816—1874) tollából, a terjedelmes bevezetés szerint azzal a céllal, hogy bebizonyítsa: Lomonoszovnak nincs igaza a csúd rokonsággal, a büszke magyar nép (=nemesség), melyről metszeteket is közöl, nem lehet rokona e kis északi népeknek. (Még ugyanabban az évben Csernisevskij recenziója „teszi helyre” a buzgó magyar nyelvtanirót Belinszkij folyóirata, a „Szovremennyik” hasábjain.)

Ez a rövid foglalata a címben felvetett kérdésnek, Lomonoszov érdeklődésének a magyar nyelv iránt.

IRODALOM:

1. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Harmadik kötet. Ö—Zs.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.
2. *Papp Ferenc:* Mit tudott Lomonoszov a magyar nyelvről és a finnugor rokonságról? — *Magyar Nyelvőr* 81.4.463—468 (1957)
3. *F. Papp:* Einige Episoden aus der Geschichte der Finnougristik des 18. Jahrhunderts — *Finnisch-ugrische Mitteilungen.* 11. 157—175.